

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณี
ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทยออนไลน์
(ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566

Synthesis of Articles about Bhikkhunis
in Thai Journals Online (ThaiJO)
from 2003-2023

มนตรี สิริโรจนานันท์* และอภิรักษ์ นามวิชา**

Montree SIRAROJANANAN and Apirak NAMWICHA

* คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** Master of Arts Program in Buddhist Studies, * ** Faculty of Liberal Arts,
Thammasat University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 3 ก.ย. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 8 ม.ค. 2568

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีในฐานข้อมูล วารสารวิชาการไทยออนไลน์ (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546-2566

มนตรี สิริโรจนานันท์
และ อภิรักษ์ นามวิชา

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์บทความทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องที่ปรากฏในฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง 2566 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เก็บรวบรวมข้อมูล โดยคัดเลือกเอาเฉพาะบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีในฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) ที่เผยแพร่ทางออนไลน์เท่านั้น และ 2) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สรุปสาระสำคัญและเสนอผลการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า บทความทางวิชาการที่เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ บทความวิชาการทั่วไป และบทความวิจัย โดยบทความทั้งสองประเภทส่วนใหญ่มีแก่นสาระให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของสังคมไทย หากพิจารณาแก่นสาระของบทความทางวิชาการทั้งสองประเภทนั้น พบว่าบทความมีจุดเน้น 2 ประการที่แตกต่างกัน ได้แก่ 1) ประสงค์ที่จะให้สังคมยอมรับการมีอยู่ของภิกษุณีไทย ว่าเป็นภิกษุณีที่ถูกต้องตามกฎหมายไทย บทความกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นบทความแนวปฏิรูป 2) มีแก่นสาระที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี แต่ผู้เขียนบทความกลุ่มนี้ มีนัยยะคัดค้านและไม่ยอมรับภิกษุณินิกายเถรวาทในประเทศไทย โดยถือมติว่าการบวชภิกษุณินิกายเถรวาทในปัจจุบันนี้มีอาการกระทำได้ เพราะความขาดตอนของการสืบสายภิกษุณีเถรวาท ซึ่งกลุ่มนี้สามารถสรุปได้ว่าเป็นบทความแนวอนุรักษ จากผลการวิจัย

การสังเคราะห์บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีนั้น อาจอนุมานถึงอนาคต
ปัญหาของภิกษุณีเถรวาทไทยได้ว่า ยังไม่มีข้อยุติว่าภิกษุณีเถรวาทไทยจะได้รับ
การยอมรับจากรัฐบาล (มหาเถรสมาคม) ได้ในระยะเวลาอันใกล้

คำสำคัญ: ภิกษุณี บทความวิชาการ ฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO)

Synthesis of Articles about Bhikkhunis in Thai Journals Online (ThaiJO) from 2003-2023

Montree SIRAROJANANAN
and Apirak NAMWICHA

Abstract

The purpose of this research article is to synthesize academic articles studying bhikkhunis and their sequels that appeared in the Thai journal database (ThaiJO) from 2003-2023. It is qualitative research consisting of two steps: 1) collecting data only academic articles about bhikkhunis found in the Thai ThaiJO database published online, and 2) analyzing the obtained data. The main points are summarized, and the research results are presented accordingly. The academic articles regarding bhikkhunis and their sequels can be classified into two types: general academic articles and research articles. Both types of articles mainly provide knowledge about bhikkhunis in the context of Thai society. When considering the essence of both types of academic articles, it was found that there are two main points of focus. The first kind promotes societal acceptance of Thai bhikkhunis asserting that they are legal nuns according to Thai law. This group can be considered “reformative articles”. The second kind of article contains important general knowledge about bhikkhunis, but the authors of this group strongly oppose and disapprove of Theravada bhikkhunis in Thailand. Consequently, it was

held that ordaining bhikkhunis from the Theravada sect is not possible at present due to the discontinuity of the Theravada bhikkhuni lineage. This group can be summarized as “conservative articles”. Based on the results of the research and synthesis of academic articles about bhikkhunis, it can be inferred that future challenges lie ahead for Thai Theravada bhikkhunis as there has been no conclusion that Thai Theravada bhikkhunis will be officially accepted by the government (Sangha Supreme Council) in the near future.

Keywords: Bhikkhunī, Academic Articles, Thai Journals Online (ThaiJO)

1. บทนำ

การตื่นตัวเรื่องภิกษุณีในสังคมไทยเกิดจากความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีเมื่อปี พ.ศ. 2471 ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาได้เกิดการตื่นตัวอีกครั้งหนึ่งเมื่อปี พ.ศ. 2546 ครั้ง *ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์* เดินทางไปบรรพชาเป็นสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา และต่อมาได้ไปอุปสมบทเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย ส่งผลให้เป็นประเด็นร้อนแรงขึ้นในสังคม¹ โดยเฉพาะนักวิชาการไทยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้มีการแสดงทรรศนะต่าง ๆ ทั้งสนับสนุนและคัดค้านการกระทำดังกล่าวของ *ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์* รวมทั้งเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง ผ่านวารสารวิชาการไทยจำนวนหนึ่ง เช่น *ชาญณรงค์ บุญหนุน* เผยแพร่บทความ เรื่อง การบวชภิกษุณีในสังคมไทย² *กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์* เผยแพร่บทความ เรื่อง การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย³ *ไพรินทร์ กะทิพมราช* เผยแพร่บทความ เรื่อง การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย⁴ *พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี* เผยแพร่บทความ เรื่อง ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย⁵ *พระครูโฆสิตวิวัฒน์านุกุล* เผยแพร่บทความ เรื่อง ผู้หญิงกับศาสนา:

¹ พงษ์พันธุ์ กิรติวคิน และพนม คลีณาญา, “ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย,” *วารสารศาสตร์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2562): 142.

² *ชาญณรงค์ บุญหนุน*, “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2547): 81-96.

³ *กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์*, “การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2548): 28-47.

⁴ *ไพรินทร์ กะทิพมราช*, “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” *วารสารมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 19, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 42-59.

⁵ *พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี*, “ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบท

ทิศทางการสังคมต่อการจัดกิจกรรมทางศาสนาของภิกษุณีเถรวาทในประเทศไทย⁶
มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ์ งามบุษบงโสภิน เผยแพร่บทความ เรื่อง
กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี (พ.รช.) ไฉของพระพุทเจ้า⁷ เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะมีนักวิชาการแสดงทรรศนะและเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณี
และเรื่องสืบเนื่องมาจำนวนหนึ่งแล้ว หากแต่ยังไม่เคยมีการทบทวนการศึกษา
เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะบทความทางวิชาการที่
เผยแพร่ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 จนถึง
ปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงประสงค์ที่จะดำเนินการวิจัยเพื่อสังเคราะห์บทความ
ทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องว่าในรอบสองทศวรรษที่
ผ่านมา กล่าวคือ ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 นั้น มีภาพรวมเป็นอย่างไร
อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวงการวิชาการในการพัฒนาฐานข้อมูลงานวิจัย รวมทั้ง
การวางแผนส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องต่อไป

2. วัตถุประสงค์

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์บทความทางวิชาการที่ศึกษา
เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องที่ปรากฏในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
(ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566

ภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1, (มกราคม - เมษายน
2563): 354-370.

⁶ พระครูโฆสิตพัฒนากุล, “ผู้หญิงกับศาสนา: ทิศทางการสังคมต่อการจัดกิจกรรม
ทางศาสนาของภิกษุณีเถรวาทในประเทศไทย,” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิง
พุทธ, ปีที่ 5, ฉบับที่ 11, (พฤศจิกายน 2563): 276-287.

⁷ มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ์ งามบุษบงโสภิน, “กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี
(พ.รช.)ไฉของพระพุทเจ้า,” วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ 11, ฉบับที่ 1,
(มกราคม - กุมภาพันธ์ 2566): 401-411.

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ 1) เก็บรวบรวมบทความทางวิชาการที่เกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องจากการสืบค้นคำสำคัญ จำนวน 4 คำ ได้แก่ ภิกษุณี สามเณรี สิกขมานา และครุธรรม 8 ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 โดยคัดเลือกเอาเฉพาะบทความทางวิชาการที่เผยแพร่ทางออนไลน์เท่านั้น และ 2) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ เช่น การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล แก่นสาระของบทความ เป็นต้น จากนั้นสรุปสาระสำคัญและเสนอผลการวิจัย

4. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องจากบทความทางวิชาการในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาการตื่นตัวเกี่ยวกับภิกษุณีขึ้นในสังคมไทย โดยเป็นผลสืบเนื่องจากการที่ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ เดินทางไปบรรพชาเป็นสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา และประกาศเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย เมื่อปี พ.ศ. 2546

5. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บทความทางวิชาการ หมายถึง งานเขียนที่เสนอข้อค้นพบ หรือผลการศึกษาวิจัย อาจแสดงทรรศนะและข้อเสนอแนะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และมีการเรียบเรียงข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่สู่ผู้อ่าน ซึ่งบทความวิชาการจำแนกได้หลายประเภท เช่น บทความวิชาการทั่วไป บทความวิจัย เป็นต้น

บทความวิชาการทั่วไป หมายถึง งานเขียนที่แสดงความรู้และประสบการณ์ของผู้เขียน ที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ การอ่าน การสังเกต การสัมภาษณ์ เป็นต้น แล้วนำข้อมูลมาแสดงการวิเคราะห์และเลือกสรรสาระเพียงประเด็นเดียวมาเขียน

บทความวิจัย หมายถึง งานเขียนที่นำเสนอผลการค้นคว้าวิจัยใหม่ ๆ หรืองานวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เขียนอย่างสังเขปและเป็นระบบ แสดงให้เห็นความเป็นมาของการวิจัย ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย ผลสรุป และข้อเสนอแนะ

ฐานข้อมูลวารสารไทย (ThaiJO) หมายถึง ระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย เป็นแหล่งรวมวารสารวิชาการที่ผลิตในประเทศไทยทุกสาขาวิชา ทั้งสาขาวิทยาศาสตร์/เทคโนโลยี และมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

6. ผลการวิจัย

การสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านบทความวิชาการในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ปรากฏผลวิจัย จำนวน 4 ประเด็น ดังนี้

6.1 การจำแนกประเภทของบทความเกี่ยวกับภิกษุณี

จากการสำรวจบทความเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 ปรากฏบทความทางวิชาการตามลำดับต่อไปนี้

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภทบทความทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
1	2547	ชาญณรงค์ บุญหนุน	การบวชภิกษุณีในสังคมไทย	✓	-
2	2548	กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์	การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์ เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย	✓	-
3	2551	เดือน คำดี	การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่าย เถรวาท	-	✓
4	2555	ไพรินทร์ กะทิพรมราช	การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีใน สังคมไทย	✓	-
5	2555	ณัชปภา วาสิงหน	ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์	✓	-
6	2557	ชญาภา สีดาฟอง	บทบาทการพัฒนาสตรีเชิง พุทธของวัตรทรงธรรมกัลยาณี ภิกษุณีอาราม ⁸	✓	-

⁸ เนื่องจากบทความนี้มีรูปแบบที่ไม่ชัดเจนจึงไม่สามารถจำแนกประเภทบทความได้
 อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากคำจำกัดความของคำว่า “บทความวิชาการทั่วไป” แล้ว ผู้วิจัย
 มีทรรศนะว่าบทความนี้ควรจัดอยู่ในประเภทบทความวิชาการมากกว่าบทความวิจัย

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
7	2558	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)	-	✓
8	2559	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2)	-	✓
9	2560	ศศิภา แก้วหนู	วาทกรรมความเป็นอื่นของ ภิกษุณีไทย ในสังคมไทย	-	✓
10	2561	พลเผ่า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปั้น และจรัส ลึก	การวิเคราะห์บทบาทของ ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	-	✓
11	2562	อภิญญา ฉัตรช่อฟ้า และนันทนา นันท โรภาส	การสื่อสารทางการเมืองเพื่อ สถานะภิกษุณีในประเทศไทย: ศึกษากรณีภิกษุณีธัมมิกานันทา	-	✓
12	2562	ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ	การตั้งครุกรรมของภิกษุณี: ความ ไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่า กับบทบัญญัติในครุธรรม	✓	-

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
13	2562	ประพิศ โบราณมูล, ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ และพัทธกร ศาสนะ สุพันธ์	การเมืองว่าด้วยการเคลื่อนไหว ทางสังคมของภิกษุณี	-	✓
14	2562	ประทีปเด่น เวศกาวิ	ครุธรรม 8 : สาเหตุของการ เสื่อมสูญภิกษุณี	✓	-
15	2562	พงษ์พันธุ์ กীরติวสิน และพนม คลี่ฉายา	วาทกรรม อำนาจ และการ สื่อสารวาทกรรมภิกษุณี เถรวาทไทย	-	✓
16	2562	พงษ์พันธุ์ กীরติวสิน และพนม คลี่ฉายา	ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณี เถรวาทไทย	-	✓
17	2563	พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัตมี	ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการ อุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย	✓	-
18	2563	พระณัฐวุฒิ อินทวณฺโณ	ศึกษาบทบาทและวิธีการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี	-	✓
19	2563	สุภัทรา วงสกุล	การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่ นำไปสู่การบรรลุนิพพาน	-	✓

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
20	2563	พระครูโฆสิตวิวัฒนา- นุกุล	ผู้หญิงกับศาสนา: ทศนะทาง สังคมต่อการจัดกิจกรรมทาง ศาสนาของภิกษุณีเถรวาทใน ประเทศไทย	-	✓
21	2564	วิไลพร สุจริตธรรมกุล	การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัย เรื่องความไม่เสมอภาคต่อสตรี ในการอนุญาตบวชภิกษุณีใน ขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและเหตุการณ์ในการ สังคายนาครั้งที่ 1	-	✓
22	2564	พระมหาอธิวัฒน์ ภทฺรกวี (บุศดานาง)	การสร้างและปรับเปลี่ยนอัต ลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถ กถาธรรมบท	✓	-
23	2565	นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง	ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี	✓	-
24	2565	พระวรพล ยะพลทา	เพศภาวะกับการบวช: ข้อถกเถียงการบวชภิกษุณีใน พระพุทธศาสนาเถรวาท	✓	-

ตารางที่ 1 บทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย
 (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 (ต่อ)

ที่	ปี	ผู้เขียน	ชื่อบทความทางวิชาการ	ประเภท บทความ ทางวิชาการ	
				ทั่วไป	วิจัย
25	2566	มนตรี สิริโรจนานันท์ และณภาพัทธ งามบุษบงโสภิน	กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี (พรรษา) ไฉของพระพุทธเจ้า	✓	-
26	2566	ดำรง ศิริโกวิท, กฤติยา ถ้ำทอง และพระมหา วีริชณัฏ วรินโท	สถานะและบทบาทของภิกษุณี ในพระพุทธศาสนาเถรวาทของ สถาบันสงฆ์ไทย	-	✓
27	2566	สมพร ปินทะยา พระครูสิริปริยัตยานุ- ศาสน์ และเทพประวิณ จันทร์แรง	รูปแบบการมีส่วนร่วมของพุทธ บริษัทในการส่งเสริมสถานะ และบทบาทของภิกษุณีล้านนา	-	✓
28	2566	ประยุทธ ประเทศ เสนา และนันทนา นันทวโรภาส	การสื่อสารทางการเมืองเพื่อ สถานะภิกษุณีในประเทศไทย : ศึกษากรณี ภิกษุณีนันทญาณิ และภิกษุณีธัมมกลา ในช่วงปี พ.ศ. 2546-2562	-	✓

จากตารางดังกล่าว จะเห็นได้ว่าปรากฏบทความทางวิชาการ จำนวน 28 บทความ โดยสามารถจำแนกประเภทเป็นบทความวิจัย จำนวน 16 บทความ คิดเป็นร้อยละ 57.14 และบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ คิดเป็นร้อยละ 42.86 นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจำนวนผู้แต่งบทความวิชาการ จะเห็นได้ว่ามีผู้แต่ง

1 คน จำนวน 17 บทความวิชาการ คิดเป็นร้อยละ 60.71 ผู้แต่ง 2 คน จำนวน 6 บทความ คิดเป็นร้อยละ 21.43 และผู้แต่ง 3 คน จำนวน 5 บทความ คิดเป็นร้อยละ 17.86

6.2 สถานภาพบทความวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

1) การกำหนดวัตถุประสงค์⁹

บทความวิจัย จำนวน 16 บทความ แต่ละบทความมีวัตถุประสงค์การวิจัยไม่เท่ากัน บางบทความมีการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 2 ข้อ บางบทความมีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ดังนั้น ในบทความวิจัยทั้ง 16 บทความนั้น มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะ ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย จำนวน 12 บทความ และมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษา/วิเคราะห์ ข้อมูลที่เกี่ยวกับการกำเนิดภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่องในสมัยพุทธกาล จำนวน 8 บทความ นอกจากนี้ ปรากฏบทความวิจัยที่ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการวิจัย จำนวน 1 บทความ

2) แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยส่วนใหญ่เป็นข้อมูลลายลักษณ์อักษร ได้แก่ หนังสือ¹⁰ จำนวน 14 บทความ พระไตรปิฎก¹¹ จำนวน 12 บทความ อื่น ๆ¹² เช่น ข่าว เป็นต้น จำนวน 9 บทความ บทความวิชาการ¹³ จำนวน 8 บทความ

⁹ ในที่นี้บทความวิจัยหนึ่งเรื่องอาจมีวัตถุประสงค์ได้มากกว่า 1 วัตถุประสงค์

¹⁰ ในที่นี้หมายถึงหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาอื่น (บทความวิจัยเรื่องหนึ่งมีการใช้แหล่งข้อมูลหลากหลาย)

¹¹ ในที่นี้หมายรวมถึงพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ปี 2525, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี 2539, พระไตรปิฎกฉบับอื่น ๆ เช่น ฉบับภาษาอื่น ฉบับสำหรับประชาชน ฉบับภาษาไทยแต่ไม่ระบุที่มาที่ชัดเจน เป็นต้น

¹² ในที่นี้หมายถึงแหล่งข้อมูลอื่น ๆ เช่น รายงานข่าวจากหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

¹³ ในที่นี้หมายรวมถึงบทความวิชาการทั่วไปและบทความวิจัยทั้งภาษาไทยและ

วิทยานิพนธ์¹⁴ จำนวน 6 บทความ และออนไลน์¹⁵ จำนวน 4 บทความ ตามลำดับ ทั้งยังมีแหล่งข้อมูลที่มีใช้ลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สัมภาษณ์ จำนวน 5 บทความ นอกจากนี้ เฉพาะแหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกพบว่ามีการใช้หลายฉบับ แต่ส่วนใหญ่ใช้ฉบับ มจร ซึ่งใช้จำนวน 6 บทความ และมีจำนวน 2 บทความ ที่ใช้พระไตรปิฎกฉบับบาลี อีกทั้งมี 5 บทความที่ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ โดยประการสำคัญ มีจำนวน 6 บทความ ที่ไม่ใช่ข้อมูลจากพระไตรปิฎก เหตุผลที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับเรื่องการใช้มูลอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นเพราะว่าการเขียนบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีเป็นเรื่องในพระพุทธศาสนา แหล่งข้อมูลที่สำคัญของพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก หากผู้เขียนบทความทางวิชาการไม่สืบค้นข้อมูลจากคัมภีร์นี้แล้ว จะขาดความน่าเชื่อถือ และแม้จะอ้างอิงพระไตรปิฎก แต่ในบทความเดียว หากมีการอ้างอิงพระไตรปิฎกหลายสำนักพิมพ์ ย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสนได้ เพราะแต่ละสำนักพิมพ์มีการจัดเรียงข้อและหน้าต่างกัน รวมถึงมีสำนวนการแปลที่ต่างกัน อนึ่ง มีจำนวน 1 บทความ คือ บทความที่ 19 ใช้ข้อมูลจากหลากหลายแหล่งมากที่สุด

3) ผลการวิเคราะห์บทความวิจัย

แก่นสาระของบทความวิจัย จำนวน 16 บทความ มีจำนวน 9 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย คิดเป็นร้อยละ 56.25 มีจำนวน 4 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 25.00 มีจำนวน 1 บทความ สนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25 มีจำนวน 1 บทความ คัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25 และมีจำนวน 1 บทความ เสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 6.25

หากพิจารณาในภาพรวมจะเห็นได้ว่าแก่นสาระของบทความวิจัย ส่วนใหญ่ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย อาจอนุมานได้ว่าเป็นการ

ภาษาอื่น

¹⁴ ในที่นี้หมายถึงวิทยานิพนธ์ทั้งมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต

¹⁵ ในที่นี้หมายถึงแหล่งข้อมูลที่ไดมาจากสื่อสังคมออนไลน์

ปูพื้นฐานสำหรับการพิจารณาสนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย หรือคัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย เพราะเป็นความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่มีการบวชภิกษุณีเมื่อปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะปรากฏบทความวิจัยที่มีแก่นสาระเสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทยก็ตาม แต่ยังไม่มีความเพียงพอที่จะแสวงหาทางออกของปัญหาดังกล่าวได้อย่างแท้จริง เมื่อกล่าวเฉพาะแก่นสาระสนับสนุนการบวชภิกษุณีในสังคมไทย จะมีทรรศนะต่าง ๆ โดยเฉพาะภิกษุณีเกิดขึ้นตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธบริษัทครบองค์ 4 แต่ต่อมาถูกเบียดขับ ปิดกั้น หรือถูกกระทำให้เป็นอื่นด้วยวาทกรรมต่าง ๆ ทั้งในรูปของแนวคิดขยายเป็นใหญ่หรือปิดตายไปโดย ซึ่งสะท้อนจากการใช้อำนาจของมหาเถรสมาคมหรือสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ดังที่ปรากฏกฎระเบียบการห้ามบวชภิกษุณีในสังคมไทย¹⁶ รวมทั้งมีทรรศนะว่าสิกขาบทซึ่งหมายรวมถึงข้อที่เกี่ยวข้องกับการบวชภิกษุณีสามารถแก้ไขและอนุโลมปฏิบัติไปตามท้องถิ่นได้เสมอ¹⁷ ส่วนแก่นสาระที่คัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทยจะมีทรรศนะต่าง ๆ เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะหากศึกษาคัมภีร์บาลีทางพุทธศาสนารวมทั้งวัฒนธรรมพุทธศาสนาดั้งเดิมจะพบว่าการบัญญัติครุธรรม 8 เป็นพระพุทธรูปบัญญัติของพระพุทธเจ้า คือไม่ได้เกิดจากแนวคิดขยายเป็นใหญ่หรือปิดตายไปโดยเมื่อครั้งทำสังคายนาครั้งที่ 1 แต่อย่างใด และพระพุทธองค์มิได้มีเจตนาที่จะเบียดขับ ปิดกั้น หรือกระทำสตรีที่จะมาบวชเป็นภิกษุณีให้กลายเป็นอื่น หากแต่มีข้อกำหนดอันเหมาะสมต่อนักบวชสตรีที่จะมาร่วมฝึกตนและศึกษาธรรมในสังฆมณฑลร่วมกับภิกษุบุรุษเพศ¹⁸ รวมทั้งมีทรรศนะว่าภิกษุณีวงศ์

¹⁶ ศศิภา แก้วหนู, “วาทกรรมความเป็นอื่นของภิกษุณีไทยในสังคมไทย,” วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (มกราคม - มิถุนายน 2560): 60.

¹⁷ เดือน คำดี, “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท,” วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2551): 15.

¹⁸ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัยเรื่องความไม่เสมอภาคต่อ

เถรวาทได้ขาดวงศ์ไปนานแล้ว การรื้อฟื้นภิกษุณีเป็นการฟื้นฟูพระพุทธานุญาต และ เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุสงฆ์ไทยจะบวชสตรีเป็นภิกษุณีได้ เพราะเป็นเรื่องพระพุทธานุญาต และเนื่องจากประเทศไทยไม่มีภิกษุณีมาก่อน จึงไม่มีภิกษุณีที่จะทำหน้าที่ เป็นพระอุปัชฌาย์ และเนื่องจากการบวชภิกษุณีต้องสำเร็จจากสงฆ์ 2 ฝ่าย คือ ภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ แต่ถ้าหากบวชภิกษุณีแบบนิกายมหายานสามารถทำได้ ส่วนการบวชภิกษุณีโดยนิกาย นิกายเถรวาทไม่สามารถยอมรับได้¹⁹

ส่วนแก่นสาระของบทความวิจัยที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี เป็นการ ให้ความรู้ที่หลากหลาย เช่น เรื่อง การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธ ศาสนา ที่เสนอผลการวิจัยว่าบทบาทของภิกษุณีสมัยพุทธกาลมีจำนวน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้าน การปกครอง ด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และด้านสาธารณสงเคราะห์²⁰ เรื่อง การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม ที่นำเสนอผลการวิจัยว่าพระพุทธศาสนามีความเข้าใจต่อความทุกข์เฉพาะทั้ง 5 ประการของสตรีที่แตกต่างจากบุรุษก็เนื่องด้วยกายเชิงชีววิทยาและกายเชิงบริบท ทางสังคมวัฒนธรรม ที่สตรีมีแตกต่างจากบุรุษ ด้วยความเข้าใจที่พุทธศาสนา มีต่อกายสตรีที่แตกต่างจากบุรุษส่งผลให้มีการบัญญัติวินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะ กระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรมของภิกษุณีแตกต่างจากวินัยของ ภิกษุ สิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์จำนวนหนึ่งบัญญัติขึ้นเพื่อจัดการกับความทุกข์ เฉพาะอันเนื่องด้วยกายเชิงชีววิทยาของสตรี ซึ่งยืนยันว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้มี

สตรีในการอนุญาตบวชภิกษุณีในขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและเหตุการณ์ในการ สังคายนาครั้งที่ 1,” วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ, ปีที่ 28, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2564): 311.

¹⁹ เดือน คำดี, “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท,”: 54-55.

²⁰ พลเภา เพ็งปิอวศ, สุวิน ทองป่น และ จรัส ลี, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณี ในพระพุทธศาสนา,” วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 127-128.

ความเข้าใจว่ากายเชิงชีววิทยาของสตรีเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม²¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้แก่นสาระของบทความวิจัยที่ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี จะให้ความรู้ที่หลากหลาย ทว่าบทความเหล่านี้กลับมีบางบทความที่มีนัยยะคัดค้านการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาท เช่น เรื่อง *ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)*²² และ (2)²³ ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น กล่าวคือ มิได้มีการบัญญัติมาโดยผู้อื่นซึ่งนำมาซึ่งความไม่เสมอภาค หรือปิดกั้นสตรีมิให้บวชเป็นภิกษุณี หากแต่นำมาเพื่อความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ของสงฆ์ทั้งสองฝ่าย โดยนัยนี้ เรื่องการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทพุทธบริษัทยังคงต้องถือปฏิบัติตามครุธรรม 8 ต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทจึงมีอาจกระทำได้

6.3 สถานภาพบทความวิชาการทั่วไปที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

1) การกำหนดวัตถุประสงค์²⁴

บทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ มีการกำหนดวัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อศึกษา/วิเคราะห์ ข้อมูลที่เกี่ยวกับการกำเนิดภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง

²¹ สุภัทรา วงสกุล, “การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2563): 98-99.

²² วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1),” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (มิถุนายน 2558): 154-155.

²³ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2),” *วารสารธรรมธारा*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 167-172.

²⁴ ในที่นี้บทความวิชาการทั่วไปอาจไม่ระบุคำว่า “วัตถุประสงค์” ไว้โดยตรง แต่ผู้วิจัยอนุมานจากข้อความบางข้อความ เช่น “ผู้เขียนประสงค์แสดง...” “ผู้เขียนจะเสนอ...” “บทความนี้จะทำการศึกษา...” เป็นต้น ในขณะที่บางบทความที่ไม่สามารถอนุมานได้ ผู้วิจัยจะสรุปว่าบทความนั้น ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ในสมัยพุทธกาล จำนวน 5 บทความ คิดเป็นร้อยละ 41.67 และมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะ ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย จำนวน 6 บทความ คิดเป็นร้อยละ 50.00 นอกจากนี้ ปรากฏบทความที่ไม่ระบุวัตถุประสงค์ของการศึกษา จำนวน 1 บทความ คิดเป็นร้อยละ 8.33

2) แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาของบทความวิชาการทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง จำนวน 12 บทความ ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลลายลักษณ์อักษร ได้แก่ จากหนังสือ จำนวน 12 บทความ จากพระไตรปิฎก จำนวน 11 บทความ จากข้อมูลออนไลน์ จำนวน 6 บทความ จากบทความวิชาการ จำนวน 5 บทความ จากวิทยานิพนธ์ จำนวน 5 บทความ จากคัมภีร์อรรถกถา จำนวน 2 บทความ และอื่น ๆ เช่น ข่าว เป็นต้น จำนวน 2 บทความ ตามลำดับ ทั้งยังมีแหล่งข้อมูลที่มีใช้ลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สัมภาษณ์ จำนวน 2 บทความ นอกจากนี้ เฉพาะแหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกพบว่ามีการใช้หลายฉบับ แต่ส่วนใหญ่ใช้ฉบับ มจร ซึ่งใช้จำนวน 8 บทความ และมีจำนวน 1 บทความที่ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ โดยประการสำคัญ มีจำนวน 1 บทความ ที่ไม่ใช่ข้อมูลจากพระไตรปิฎก

3) ผลการวิเคราะห์บทความวิชาการทั่วไป

แก่นสาระของบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 12 บทความ มีจำนวน 5 บทความ ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี คิดเป็นร้อยละ 41.67 มีจำนวน 4 บทความ เสนอทางออกปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย คิดเป็นร้อยละ 33.33 และมีจำนวน 3 บทความ ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย คิดเป็นร้อยละ 25.00

หากพิจารณาแก่นสาระของบทความวิชาการทั่วไปในภาพรวมจะเห็นได้ว่า แม้ว่าบทความส่วนใหญ่จะให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี เช่น เรื่อง การตั้งครุฑของภิกษุณี: ความไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุฑธรรม

ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าสตรีบางคนได้รับพุทธานุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีผ่านการยืดหยุ่นของบทบัญญัติทางพระวินัย²⁵ หรือเรื่อง *การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท* ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าการสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงที่เป็นภิกษุณีในช่วงชีวิตฆราวาส 3 ประเภท ได้แก่ ความเป็นหญิงในฐานะลูกสาว ในฐานะภรรยา และในฐานะแม่ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทั้งในทางลบและทางบวก²⁶ เป็นต้น ทว่าบทความที่มีแก่นสารดังกล่าว กลับมีบางบทความที่มีนัยคัดค้านการบวชภิกษุณีในกายเถรวาท เช่น เรื่อง *ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์* ที่นำเสนอผลการศึกษาว่าแม้การประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์ขึ้นจะเป็นพุทธประเพณีและเป็นพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าโดยตรง แต่พระพุทธองค์เองก็มีทรงละเลยบริบทของสังคมที่จะก่อให้เกิดปัญหาแก่พุทธศาสนาได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การบวชภิกษุณีในกายเถรวาทจึงควรพิจารณาอย่างถี่ถ้วนดังที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำเป็นแบบอย่าง²⁷

ส่วนแก่นสาระที่ให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการเมืองไทย ส่วนใหญ่มุ่งเสนอประเด็นปัญหาความขัดแย้งของการบวชภิกษุณีในสังคมไทย เช่น เรื่อง *ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณี* ที่นำเสนอผลการศึกษาเพื่อโต้แย้งทรรศนะในหนังสือเรื่องเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ผลงานของพระเมตตา นันโทภิกขุ ที่ว่าการบัญญัติครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส มีแนวคิดที่เป็นอคติต่อสตรีอย่างรุนแรง และมีวัตถุประสงค์จะขจัดภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป ซึ่งจาก

²⁵ ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ, “การตั้งครุภิกษุณี: ความไม่สอดคล้องระหว่างเรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุธรรม,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 26, ฉบับที่ 1, (มกราคม - พฤษภาคม 2562): 115-116.

²⁶ พระมหาอิวัฒน์ ภทรกวี (บุตตานาง), “การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท,” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่ 21, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564): 123.

²⁷ ณัชปภา วาสิงหน, “ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 19, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2555): 43-63.

การศึกษาพบว่าพรรณนาที่ปรากฏในหนังสือดังกล่าวไม่มีน้ำหนักเหตุผลเพียงพอที่จะยอมรับได้ว่าครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส หรือเป็นสาเหตุของการเสื่อมสูลภิกษุณีสงฆ์²⁸ เรื่อง การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย ที่เสนอแนะทั้งฝ่ายสนับสนุนและคัดค้านการบวชภิกษุณีของนิกายเถรวาทถึงการตีความพุทธทำนายดังกล่าวว่าเป็นคำเตือนซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องตระหนักและรับผิดชอบร่วมกัน ฝ่ายที่คัดค้านการบวชภิกษุณีก็จะไม่สามารถนำพุทธทำนายนี้ไปใช้เป็นข้ออ้างเพื่อไม่ให้มีการบวชภิกษุณีประหนึ่งว่าเธอเหล่านั้นต้องรับผิดชอบแต่เพียงฝ่ายเดียว เพียงเพราะเป็นผู้ที่มาทีหลังได้อีกต่อไป ฝ่ายที่สนับสนุนกับการบวชภิกษุณีเองก็ต้องตระหนักให้มาก ถึงสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นตามพุทธทำนายด้วยความรับผิดชอบ มิใช่ปฏิเสธพุทธทำนายโดยการทำให้กลายเป็นเรื่องเชิงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไปเสียตั้งแต่ต้น²⁹ เป็นต้น

แม้ว่าจะมีบทความที่มีแก่นสาระเสนอทางออกของปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทยโดยตรง เช่น เรื่อง การบวชภิกษุณีในสังคมไทย ที่นำเสนอทางออกว่าเมื่อไม่มีทางเป็นไปได้ที่ภิกษุณีจะได้รับการยอมรับจากภิกษุสงฆ์เถรวาท ดังนั้น สิ่งที่ภิกษุณีพึงกระทำคือการแทรกเข้าไปอยู่ในพื้นที่ของจิตวิญญาณของชาวพุทธที่ไม่ได้เคร่งครัดตามแนวทางของนิกายเถรวาท พร้อมกับไม่อิงอำนาจรัฐ ซึ่งจะทำให้ความนิยมแผ่ขยายเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาตามแนวทางของสวณโมกขพลาราม เป็นต้น³⁰ เรื่อง ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกกลืน: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี ที่นำเสนอทางออกว่าให้สตรีไปบวชภิกษุณีในต่างประเทศแล้วกลับมา

²⁸ ประทีปเด่น เวศกาวิ, “ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูลภิกษุณี,” วารสารมจร ปรัชญาปริทัศน์, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 44.

²⁹ ไพรินทร์ กะทิพมราช, “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน” กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสารมนุษยศาสตร์, ปีที่ 19, ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 58.

³⁰ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2547): 95.

อยู่ในประเทศไทย รวมทั้งการบวชเป็นแม่ชี เป็นต้น อาจจะเป็นทางออกสำหรับสตรีเพศที่อยากประพฤติปฏิบัติจนสามารถบรรลุธรรมได้ และภิกษุณีเองก็ต้องทำหน้าที่มีการประกาศพระพุทธศาสนาเชิงลึกในประเทศไทยเพื่อเป็นการแสดงถึงจุดยืนในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า³¹ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การเสนอทางออกเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นว่าโอกาสของการบวชภิกษุณีนิกายเถรวาทในสังคมไทยนั้น มีความเป็นไปได้ไม่น้อยมากหรือมีอาจเป็นไปได้เลย

7. สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยการสังเคราะห์บทความเกี่ยวกับภิกษุณีผ่านบทความทางวิชาการ³² ในฐานข้อมูลวารสารวิชาการไทย (ThaiJO) ระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2566 นั้น ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. จำนวนบทความทางวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับภิกษุณีและเรื่องสืบเนื่อง เป็นที่น่าสังเกตว่าช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2546 ถึง พ.ศ. 2556 ปรากฏบทความทางวิชาการเพียง 5 บทความ ซึ่งน้อยกว่าช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2557 ถึง พ.ศ. 2566 อยู่จำนวน 18 บทความ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2557 มหาเถรสมาคมมีมติห้ามภิกษุสามเณรทุกนิกายบวชสตรีเป็นภิกษุณีในประเทศไทย อันสืบเนื่องจากกรณีที่มีภิกษุจากประเทศศรีลังกามาบวชภิกษุณีในประเทศไทย ณ ทิพยสถานธรรมภิกษุณีอาราม ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา³³ เป็น

³¹ นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง, “ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี,” *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2565): 128.

³² คำว่า “บทความวิชาการ” หมายถึง ทั้งบทความวิชาการทั่วไปและบทความวิจัยตามนิยามที่ได้ให้ไว้ข้างต้น

³³ วอยซ์ออนไลน์, “มส. สั่งห้ามบวชผู้หญิงเป็นภิกษุณี,” *VOICE online*, 12 ธันวาคม 2557, <https://www.voicetv.co.th/read/143318>.

เหตุให้กลุ่มเครือข่ายคนไทยส่งเสริมและเติมเต็มพุทธบริษัท 4 ตัวแทนเครือข่ายผู้หญิงเพื่อความก้าวหน้า และขบวนผู้หญิงปฏิรูปประเทศไทย เข้ายื่นหนังสือกับประธานคณะกรรมการสิทธิการปฏิรูปค่านิยม ศิลปวัฒนธรรม จริยธรรม และการศาสนา สถาปนาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) และกรรมวิธีการยกย่องรัฐธรรมนูญ เพื่อเรียกร้องเกี่ยวกับมติมหาเถรสมาคมดังกล่าวโดยเครือข่ายอ้างว่าเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) 2557 ขณะที่สมาชิกสถาปนาปฏิรูปแห่งชาติบางคนเห็นว่ามติมหาเถรสมาคมขัดต่อรัฐธรรมนูญเช่นกัน³⁴

2. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา พบว่าบทความทางวิชาการทั้งสองประเภทส่วนใหญ่ใช้แหล่งข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะบทความวิจัย ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าปรากฏบทความวิจัย จำนวน 6 บทความ ที่ไม่ใช่แหล่งข้อมูลจากพระไตรปิฎก (รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถา) จริงอยู่ว่าบทความวิชาการจะมีการค้นคว้าอ้างอิงตามหลักวิชาการก็ตาม แต่เนื่องจากวัตถุประสงค์ของบทความวิชาการส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา/วิเคราะห์/อธิบาย/เสนอแนะข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทการเมืองไทย ดังนั้น แกนกลางของวัตถุประสงค์เหล่านี้ จึงอยู่ที่การเข้าถึงแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิอย่างพระไตรปิฎกบาลีให้ได้มากที่สุดหรืออย่างน้อยที่สุดก็ควรเข้าถึงพระไตรปิฎกฉบับแปล ก็ย่อมจะทำให้ผลการวิจัยมีความกระจ่างชัดเจนขึ้น ในขณะที่เมื่อพิจารณาเฉพาะบทความวิชาการทั่วไป ปรากฏว่ามีบทความวิชาการทั่วไป จำนวน 1 บทความ ที่ไม่ใช่แหล่งข้อมูลจากพระไตรปิฎก (รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถา) อีกทั้งเมื่อพิจารณาการใช้แหล่งข้อมูลพระไตรปิฎกในภาพรวมพบว่าบทความทางวิชาการส่วนใหญ่ใช้พระไตรปิฎกฉบับ มจร มากที่สุด ซึ่งอาจเป็นเพราะเป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่จัดทำขึ้นในประเทศไทยฉบับล่าสุด ทว่าบทความ เรื่อง *ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1)*³⁵ เป็นต้น ใช้พระไตรปิฎกมากกว่า 1 ฉบับ ซึ่งผู้วิจัยมี

³⁴ ไทยรัฐออนไลน์, “พศ.ยันบวชภิกษุณีขัดพระธรรมวินัย,” THAIRATH online, 17 ธันวาคม 2557, <https://www.thairath.co.th/content/469487>.

³⁵ วิไลพร สุจริตธรรมกุล, “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2),”:

ทรงสนะว่าอาจทำให้ผู้อ่านสับสนโดยเฉพาะระบบการอ้างอิง ข้อมูลจากคัมภีร์ได้เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยแต่ละฉบับ มีการจัดเรียงเล่ม ข้อ และหน้าไม่เหมือนกัน หากผู้เขียนบทความวิจัยใช้พระไตรปิฎกหลายฉบับในบทความเดียวกัน จะทำให้ผู้อ่านสับสนและไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า ข้อความใดมาจากพระไตรปิฎกฉบับใด ดังนั้น หากไม่จำเป็นหรือไม่มีการเปรียบเทียบคำแปลจากคัมภีร์จริง ๆ แล้ว ไม่ควรนำข้อมูลจากพระไตรปิฎกหลายฉบับมาประกอบ การเขียนในบทความเดียวกัน

3. แก่นสาระของบทความ พบว่าบทความทางวิชาการทั้งสองประเภท ส่วนใหญ่มีแก่นสาระให้ความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีในบริบทของการสังคมไทย ทั้งนี้ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของบทความ และบทความกลุ่มนี้สื่อนัยยะให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าเป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับภิกษุณีในประเทศไทย ทำให้ทราบถึงความ เป็นมา สภาพการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและสถานภาพของภิกษุณีไทย และรวมไปถึงสื่อนัยยะได้ว่า ผู้เขียนบทความประสงค์ที่จะให้สังคมยอมรับการมีอยู่ของภิกษุณีไทยอย่างถูกต้อง โดยพยายามสื่อว่ารัฐไทยควรให้การยอมรับภิกษุณีที่บวชมาจากศรีลังกาเป็นภิกษุณีที่ถูกต้องตามกฎหมายไทย บทความกลุ่มนี้อาจถูกตีความได้ว่าเป็นบทความแนวปฏิรูป แต่ในขณะเดียวกัน บทความที่มีแก่นสาระให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภิกษุณี กลับมีบางบทความที่มื่อนัยยะคัดค้านการบวชภิกษุณินิกายเถรวาทในประเทศไทย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ นำเสนอทรงสนะว่าการบวชภิกษุณินิกายเถรวาทในยุคปัจจุบันนี้มีอาการกระทำได้ เพราะความขาดตอนของการสืบสายภิกษุณีเถรวาท เมื่อไม่มีภิกษุณีเถรวาท การบวชภิกษุณีจากสงฆ์ 2 ฝ่าย ย่อมไม่สามารถจะกระทำได้อย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยของฝ่ายเถรวาท บทความกลุ่มนี้อาจอนุมานได้ว่าเป็นการปูพื้นฐานสำหรับประกอบการคัดค้านการบวชภิกษุณีในสังคมไทย บทความกลุ่มหลังนี้ อาจถูกตีความได้ว่าเป็นบทความแนวอนุรักษ์ หากพิจารณาจากภาพรวมของบทความทางวิชาการเกี่ยวกับภิกษุณีตามที่ผู้วิจัยได้สรุปว่า มี 2 กลุ่มแนวคิดหลักนั้น สามารถทำนายทางออกของปัญหา

ภิกษุณีเถรวาทไทยได้ว่า ยังไม่มีข้อยุติว่าภิกษุณีเถรวาทไทยจะได้รับการยอมรับจากรัฐบาล (มหาเถรสมาคม) ในระยะเวลาอันใกล้นี้ ซึ่งเรื่องนี้จะนำไปสู่ถกเถียงด้วยการเขียนบทความวิชาการตอกย้ำการเรียกร้องให้ยอมรับภิกษุณีเถรวาทไทยของนักวิชาการแนวปฏิรูปมากยิ่งขึ้น

8. องค์ความรู้จากการสังเคราะห์บทความทางวิชาการ

ผู้วิจัยพบว่า บทความทางวิชาการแนวอนุรักษ์ มีลักษณะการนำเสนอข้อมูลตามคัมภีร์และหลักการปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาท ไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนบทความทางวิชาการแนวปฏิรูปนั้น มีการพัฒนาการบางอย่าง คือ บทความในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2548 มีลักษณะการให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับที่มาของการบวชภิกษุณีเถรวาทและแสดงทัศนะเชิงวิพากษ์ปัญหาและทางออกในสังคมไทย ส่วนบทความที่เผยแพร่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแนวทางในการวิพากษ์จากประเด็นปัญหาการบวชภิกษุณีเป็นการนำเสนอบทบาทของภิกษุณีที่บวชมาแล้ว และนำเสนอด้วยมุมมองทางการเมือง การสื่อสาร สิทธิสตรี และบทบาทของสตรี ตามบริบทของผู้เขียนบทความ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความมีอยู่และบทบาทของภิกษุณีไทยให้คงอยู่ในสื่ออย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. บทความ

- กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. “การต่อสู้ของภิกษุณีสงฆ์เถรวาท : จากศรีลังกาสู่ไทย.”
วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 12, ฉบับที่ 2,
(พฤษภาคม - สิงหาคม 2548): 28-47.
- ชญาภา สีดาฟอง. “บทบาทการพัฒนาสตรีเชิงพุทธของวัตรทรงธรรมกัลยาณี
ภิกษุณีอาราม.” วารสารนวัตกรรมการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน, ปีที่ 2,
ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2557): 115-127.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. “การบวชภิกษุณีในสังคมไทย.” วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม
2547): 81-96.
- ณัฏฐา วาสิงหน. “ความเข้าใจเรื่องพุทธประสงค์ในการประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์.”
วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 19, ฉบับที่ 3,
(กันยายน - ธันวาคม 2555): 43-63.
- ดำรง ศิริโกวิท, กฤติยา ถ้ำทอง และพระมหาวิริษัณห์ วรินทร์. “สถานะและบทบาท
ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาทของสถาบันสงฆ์ไทย.” วารสาร
วิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน
2566): 167-178.
- เดือน คำดี. “การรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ของฝ่ายเถรวาท.” วารสารพุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 15, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2551):
5-80.
- ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ. “การตั้งครุฑของภิกษุณี : ความไม่สอดคล้องระหว่าง
เรื่องเล่ากับบทบัญญัติในครุฑธรรม.” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 1, (มกราคม - พฤษภาคม 2562): 90-118.

- นิกร ศรีราช, ชญณา ศิริภิรมย์ และนพรุจ บุญเรือง. “ภิกษุณี พุทธบริษัทที่ถูกลืม: วิเคราะห์การเกิดขึ้นของภิกษุณี.” *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2565): 128-140.
- ประทีปเด่น เวศกาวิ. “ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณี.” *วารสาร มจร ปรัชญาปริทัศน์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 44-60.
- ประพิศ โบราณมูล, ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ และพัทธกร ศาสนะสุพินธ์. “การเมืองว่าด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคมของภิกษุณี.” *วารสารการบริหารปกครอง*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2562): 140-159.
- ประยุทธ ประเทศเสนา และนันทนา นันทวโรภาส. “การสื่อสารทางการเมืองเพื่อสถานะภิกษุณีในประเทศไทย : ศึกษากรณี ภิกษุณีนันทญาณิ และภิกษุณีธัมมมา ในช่วงปี พ.ศ. 2546 – 2562.” *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 5, (กันยายน - ตุลาคม 2566): 359-372.
- พงษ์พันธุ์ กิรติวสิน และพนม คลีฉายา. “ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย.” *วารสารศาสตร์*, ปีที่ 12, ฉบับที่ 3, (กันยายน-ธันวาคม 2562): 142-180.
- _____. “วาทกรรม อำนาจ และการสื่อสารวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย.” *วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์*, ปีที่ 23, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562): 26-42.
- พระครูโฆสิตวิธานานุกุล. “ผู้หญิงกับศาสนา : ทิศนะทางสังคมต่อการจัดกิจกรรมทางศาสนาของภิกษุณี เถรวาทในประเทศไทย.” *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 11, (พฤศจิกายน 2563): 276-287.
- พระณัฐวุฒิ อินทวณโณ. “ศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนางมหาปชาบดีโคตรมีเถรี.” *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2563): 41-50.

พระมหาอิวัฒน์ ภัทรกวี (будตานาง). “การสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์
ผู้หญิงภิกษุณีในอรรถกถาธรรมบท.” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่
21, ฉบับที่ 2, (เมษายน - มิถุนายน 2564): 123-135.

พระวรพล ยะพลหา. “เพศภาวะกับการบวช: ข้อถกเถียงการบวชภิกษุณีใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท.” *วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1,
(มกราคม - มิถุนายน 2565): 53-67.

พระสุภาพร เตชธโร และอนันต์ รัศมี. “ข้อถกเถียงว่าด้วยสิทธิการอุปสมบทภิกษุณี
ในสังคมไทย.” *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, (มกราคม -
เมษายน 2563): 354-370.

พลเผ่า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปั้น และจรัส ลีภ. “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณี
ในพระพุทธศาสนา.” *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 3,
(กันยายน - ธันวาคม 2561): 127-136.

ไพรินทร์ กะทิพมราช. “การเข้าใจพุทธทำนายเรื่อง “พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่นาน”
กับปัญหาการบวชภิกษุณีในสังคมไทย.” *วารสารมนุษยศาสตร์*, ปีที่ 19,
ฉบับที่ 2, (กรกฎาคม - ธันวาคม 2555): 42-59.

มนตรี สิริโรจนานันท์ และนภาพัทธ งามบุษบงโสภิน. “กำเนิดภิกษุณีมีขึ้นในปี
(พรรษา)ใดของพระพุทธเจ้า.” *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, ปีที่ 11,
ฉบับที่ 1, (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2566): 401-411.

วิไลพร สุจริตธรรมกุล. “การศึกษาวิเคราะห์ข้อสงสัยเรื่องความไม่เสมอภาคต่อ
สตรีในการอนุญาตบวชภิกษุณีในขั้นตอนการเกิดครุธรรม 8 ประการและ
เหตุการณ์ในการสังคายนาครั้งที่ 1.” *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, ปีที่ 28,
ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2564): 310-351.

_____. “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (1).” *วารสาร
ธรรมธารา*, ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, (มิถุนายน 2558): 117-155.

- _____. “ครุธรรม 8 เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือไม่ (2).” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2559): 105-187.
- ศศิภา แก้วหนู. “วาทกรรมความเป็นอื่นของภิกษุณีไทยในสังคมไทย.” *วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 2, (มกราคม - มิถุนายน 2560): 60-74.
- สมพร ปินทะยา พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์ และเทพประวิณ จันทร์แรง. “รูปแบบการมีส่วนร่วมของพุทธบริษัทในการส่งเสริมสถานะและบทบาทของภิกษุณีล้านนา.” *วารสารวิจัยวิชาการ*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 5, (กันยายน - ตุลาคม 2566): 123-138.
- สุภัทรา วงสกุล. “การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม.” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ 27, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2563): 52-103.
- อภิญญา ฉัตรข้อฟ้า และนันทนา นันทวโรภาส. “การสื่อสารทางการเมืองเพื่อสถานะภิกษุณีในประเทศไทย: ศึกษากรณีภิกษุณีธัมมฉันทา.” *วารสารมจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มีนาคม 2562): 214-225.

2. ข้อมูลจากเว็บไซต์

- วอยซ์ออนไลน์. “มส. สั่งห้ามบวชผู้หญิงเป็นภิกษุณี.” *VOICE online*, 12 ธันวาคม 2557.
<https://www.voicetv.co.th/read/143318>.
- ไทยรัฐออนไลน์. “พศ.ยันบวชภิกษุณีขัดพระธรรมวินัย.” *THAIRATH online*, 17 ธันวาคม 2557.
<https://www.thairath.co.th/content/469487>.